УДК 811.161.2’367.5

НАУКОВІ ПОГЛЯДИ НА СТАТУС МОДУСУ В СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Телеки М.М., к.філол.н.

ДАК Міністерства освіти і науки України

У статті проаналізовано наукові погляди на статус модусу в семантико-синтаксичній структурі. Висвітлена проблема об’єктивного та суб’єктивного значень та їх функціонування у структурі речення.

Ключові слова: модальність, категорія, диктум, модус, суб’єктивне значення, об’єктивне значення.

Телеки М.М. НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА СТАТУС МОДУСА В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ / ГАК Министерства образования и науки Украины

В статье проанализированы научные взгляды на статус модуса в семантико-синтаксической структуре. Охарактеризована проблема объективного и субъективного значений и их функционирования в структуре предложения.

Ключевые слова: модальность, категория, диктум, модус, субъективное значение, объективное значение.

Teleky M.M. THE SCIENTIFIC VIEWS AT THE STATUS OF MODUS IN THE STRUCTURE OF SENTENCE / SAC of Department of education and science of Ukraine.

The article deals with problem of analisys of the scientific views at the status of modus in semantic-syntactic structure. The problem of objective and subjective meaning and their functioning in the structure of sentence is described.

Key words: modality, category, dictum, subjective meaning, objective meaning.

Сучасні дослідження структурних, семантичних, прагматичних та комунікативних особливостей речення тісно пов’язані з поняттями диктуму й модусу, які трактуються як два основні рівні у змістовій організації речення: об’єктивний, що віддзеркалює явища дійсності, та суб’єктивний, що вказує на ставлення мовця до відображуваної в реченні дійсності [19].

Проблема об’єктивного та суб’єктивного значень та їх функціонування у структурі речення цікавила і зарубіжних, і вітчизняних лінгвістів. Дослідження цих значень дало можливість мовознавцям уточнити місце й роль явищ, пов’язаних із категорією модальності.

У кожному конкретному випадку опису модальності увага дослідників акцентувалася на визначенні статусу цієї категорії у мовленнєвих побудовах. Однак проблема чіткого окреслення об’єктивних та суб’єктивних значень у змістовій організації речення викликає до цього часу суперечливі трактування, зумовлені різними підходами до з’ясування поняття модальності, модусу й диктуму.

До об’єктивного значення дослідники речення вводили різну кількість категорій диктуму.

Так, Т.Б.Алісова у змістовій організації речення виділяє диктумний рівень як основний, що репрезентує реальну дійсність [1; 80].

Французький мовознавець Л.Теньєр у своїх дослідженнях, зокрема, пов’язує диктум з поняттям валентності, яка позначає сполучуваність дієслова і визначає його як кількість актантів, які можуть приєднувати слово [17; 117-130].

Деякі мовознавці розглядють диктум і як дійсність, яка містить у собі модальність [7; 58], і як суб’єктно-предикатне відношення денотата [4; 6], і ,,як основне повідомлення, референтом якого є стан справ у тій реальності, яку виражено у мовленні” [18; 80], і як пропозицію, яку витлумачують як модель відображуваної реченням події, ситуації, як об’єктивний зміст речення [21]. Подібну думку висловлюють і українські мовознавці. В Енциклопедії ,,Українська мова” натрапляємо на таке трактування: ,,пропозиція (лат. propositio – осн. положення) – об’єктивний, тобто такий, що відображає дійсність, зміст речення, на противагу змістові суб’єктивному, який відображає ставлення мовця або ін. особи до цієї дійсності”.

Значення диктуму і модусу у реченні досліджують і українські мовознавці. Описуючи семантико-синтаксичну структуру речення, І.Р.Вихованець відзначає, що речення охоплює, крім модусного, і диктумне значення, що стосується інформації про світ та пізнання [10; 117]. А.П.Загнітко трактує диктум як номінативний аспект речення, що позначає саму подію, ту чи ту пропозицію (семантичний інваріант – спільний для всіх членів парадигми речення і похідних від речення конструкцій) [13; 283].

Російська дослідниця Н.Д.Арутюнова вперше запропонувала синтаксичне розмежування модусу і диктуму, підкреслюючи, що головну частину речення становить модус, підрядну – диктум. [2; 45].

Системний аналіз модусу і диктуму речення здійснює мовознавець В.Д. Шинкарук. Учений уперше в українському мовознавстві виокремлює категорії модусу і диктуму, визначає критерії їх розмежування та

співвідношення цих категорій в семантико-синтаксичній структурі речення, обґрунтовує взаємозв'язок лексичних, морфологічних та синтаксичних виразників модусних і диктумних значень у структурі речення, встановлює типові модусно-диктумні синтаксичні структури в сучасній українській мові [19].

Мовознавці, досліджуючи речення і розмаїття його типів, значно розширили і збагатили положення про категорії модусу, які відображають суб'єктивне ставлення мовця до змісту висловлення.

Вперше термін „модус" запропонував швейцарський лінгвіст Ш. Баллі. Відповідно до традиції логічного аналізу мовознавець протиставив мовний корелят судження (пропозицію Р) і мовний корелят модальної кваліфікації судження (модус М): „Я думаю (М), що ця людина не винна (Р)" [5; 44-46]. Чітко не визначивши суті цього поняття, вчений обмежив його структуру двома складниками – модальним дієсловом (мислення, чуттєвого сприймання, волевиявлення) і модальним суб'єктом [5; 41]. Розглядаючи модальність „як реакцію мислячого суб'єкта на уявлення", дослідник наголосив на необхідності з'ясування того, в яких стосунках із мовцем може опинитись суб'єкт модусу.

Спочатку до категорій модусу зараховували лише ті значення, які виражали комунікативну настанову речення, заперечення [25].

Пізніше Ж. Дюбуа й Ф. Дюбуа-Шарльє у глибинній структурі речення почали розрізняти два елементи: фразовий складник (Const) та ядро (Р). Крім описуваної події, ядро охоплює й лексико-граматичну структуру речення. У французькій мові вони виражаються в іменній чи дієслівній групі через темпоральність (час), детермінацію, вид (перфективність), модальність (спосіб). Отже, на їх думку, реченню властиві чотири категорії: комунікативна настанова (розповідь, питання, спонукання), заперечення, емфаза (= актуальне членування), пасив (= діатеза, орієнтація дії, конвертованість) [23; 133].

У дослідженнях Н.Д. Арутюнової, Т.Б. Алісової модус у реченні розглядається як суб'єктивно-модальні чи модально-оцінні значення [2; 1; 3].

Т.П. Ломтєв категорії модусу характеризує як граматичні категорії, розрізняючи значення: ствердження/заперечення; вид спілкування, тобто комунікативна настанова, розповідь, питання, спонукання; час; модальність: реальність/гіпотетичність, модус існування, суб'єктивна оцінка; конвертованість (= орієнтація); особа (визначеність/невизначеність, узагальненість предмета; активність/деміактивність [15; 62].

Подальший розвиток концепцій модусу виявився плідним. Було виділено різні компоненти модусу, які в загальному зводяться до формули М1 (М2 (М3 (Р))), наприклад: мета повідомлення (ступінь інформованості співрозмовника (позначення позиції мовця (факт))) [14; 135]. Проте кількість, послідовність і характер компонентів модусу продовжують бути предметом дискусії. Зазначена формула дістала назву модальної рамки. Детальний зміст (пропозиція, факт, дескриптивний, асертивний, стверджувальний компонент значення) ніби береться у дужки, а різні модусні (неасертивні, кваліфікативні) компоненти виносяться за дужки.

Основоположною у трактуванні модусу Е. Бенвеністом є ідея суб'єктивності в мові, концепція, згідно з якою комплекс суб'єктивних значень базується на ставленні мовця до віддзеркаленого в реченні явища дійсності. Вчений стверджує, що кожен мовець, використовуючи мову, „привласнює" її собі, одночасно співвідносячи з собою, з моментом своїх мовленнєвих дій, зі своїм ставленням та оцінками. Суб'єктивність, наголошує мовознавець, є основною якістю мови, яка забезпечує її комунікативну функцію [6; 296-298].

Одночасно з Е. Бенвеністом свою теорію репрезентує Б. Потьє. Розглядаючи питання про категорії модусу з позицій загального мовознавства, вчений у повідомлюваній інформації вбачає два аспекти: формулювання й тему. Перший аспект визначає як сукупність характеристик, які додаються до зрозумілої частини інформації. Формулювання, тобто речення, поділяє на комунікативні та описові. Комунікативні формулювання Б. Потьє співвідносить з категоріями модусу речення, описові – з відображенням різних якісних і кількісних модифікацій самих об'єктів, через що вони входять у диктумну сферу речення. Дослідник виділяє сім основних категорій речення, виокремивши такі різновиди комунікативних формулювань: а) модальні: модальність, яка об'єднує вісім значень: заперечення, запитання, емфаза, розгортання процесу (вид, фази, часова співвіднесеність), детермінація; б) локутивні формулювання, які виражають ставлення мовця до адресата мовлення та до повідомлюваної інформації: особа мовлення; міжособистісні взаємини (побажання, спонукання, звертання); дейксис: просторовий і часовий [24; 25].

Диференціацію модусу, за спостереженнями В.Г. Гака, можна здійснити через виділення у реченні модусних категорій. До них дослідник зараховує відповідність предикації дійсності (ствердження/заперечення й модальність), комунікативну настанову, інформативну настанову, структуру акту мовлення (особа, дейксис), умови акту мовлення, емотивність та ін. [11; 19-26]. Кожний із компонентів акту мовлення має відповідні складники. Автор підкреслює специфічне ставлення мовця,

що позначається категоріями: локалізація на осі „я – тут – тепер”; суб’єктивна й об’єктивна модальність; оцінка; емотивність; ступінь зацікавленості мовця повідомлюваним. На адресата зорієнтовані категорії: інформативність (тема й рема); експресивність; прозорість або ясність; соціальний аспект спілкування (ввічливість, стиль тощо). До цього додаються пресупозиції, які включають знання мовця про світ, про обставини ситуації та про мову. Мета повідомлення конкретизується у формі комунікативної настанови (повідомлення, питання, спонукання) і типу мовленнєвого акту, який може бути констатуючим, перформативним, контактоустановлювальним і емоційно-оцінним. Хід мовленнєвого акту віддзеркалюється спеціальними словами, що визначають початок, продовження і закінчення, а також внутрішнє членування мовлення. Зв’язок з іншими висловленнями здійснюється через різні засоби: анафоричні і зв’язку (займенники, сполучники, частки тощо) [12; 12-13].

У рамках категорійної системи комунікативної граматики І.П. Сусов моделює прагматичну структуру висловлення як восьмигранне утворення, виділяючи такі компоненти: „Я – повідомляю – тобі – у певному місці – у певний час – засобами цього висловлення – про той чи той предмет – з такого мотиву й причини – з такою метою і наміром – за таких передумов й умов – таким способом – у таких соціально-рольових і міжособистісних взаєминах”. Компоненти „повідомляю” та „про предмет” є семантичними складовими, решта – стосуються прагматики. Інтенційний компонент включає мету, наміри, мотив, причину висловлення. Орієнтаційний компонент характеризує просторово-часовий і соціальний континууми. Пресупозиційним компонентом є передумови й умови спілкування. До кооперативного компонента І.П. Сусов відносить способи висловлення згідно з спілкуванням; оцінно-експресивний й функціонально-стилістичний складники – до вибору мовцем мовних засобів відповідно до ситуації спілкування. Модальний і комунікативно-інформаційний компоненти визначають зв’язок прагматичної й семантичної структур [16; 9-11].

Про обов’язкову наявність суб’єктивності у змісті речення заявляє й Т.В. Шмельова, трактуючи модус як комплекс суб’єктивних значень, які може і повинен висловити мовець [22; 78-100]. Характерними ознаками модусу, на її погляд, є три типи його вираження: 1) імпліцитність, 2) експліцитне вираження модусу мовними засобами різних рівнів, 3) комплексність модусних показників, які виражають одночасно кілька модусних значень. Мовознавець структурно поділяє модус на метакатегорії, актуалізаційні, кваліфікативні і соціальні категорії. [22; 28-41].

В українському мовознавстві І.Р. Вихованець розглядає в семантико-синтаксичній структурі речення модусне значення, що „містить інтерпретацію суб’єктом думки об’єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення” [10; 117]. До суб’єктивних значень учений зараховує предикативність, настанову речення, вірогідність/невірогідність повідомлюваного; ствердження/заперечення, емоційність/нейтральність.

У своїх дослідженнях В.Д.Шинкарук розглядає модус „як комплекс суб’єктивних значень, які виражає мовець у процесі комунікації стосовно змісту речення й адресата” (19; 17) та приходить до висновку, що модус і модальність – поняття не ідентичні. Їх відношення ґрунтуються на однаковому принципі – орієнтації на мовця. Проте ця орієнтація різна: „у сфері модусу вона означає будь-яке відношення – до предмета мовлення, змісту висловлення, співрозмовника, форми мовлення, порядку, ходу думки, а поза сферою модусу модальність виражає ставлення мовця до змісту повідомлюваного з погляду його реальності/ірреальності” [19; 21]. Дослідник констатує, що модальність вужче поняття, ніж модус, вона не є ідентичною йому. Мовознавець розрізняє такі категорії модусів: кваліфікативні, модальність як категорія модусу, авторизація, оцінність, категоричність, директивність, категорія соціального етикету.

Отже, відомостей про статус категорії модусу накопичено чимало. Вони розрізнені й суперечливі. У граматичних концепціях авторів виділяється неоднакова кількість категорій, що належать до модусу.

Наявні у дослідженнях концепції про категорію модусу як суб’єктивні значення, які виражають ставлення мовця до змісту речення й адресата, досить неоднозначні. В українській мовознавчій науці це явище вивчено недостатньо. Дослідження змісту категорій модусу залишається актуальним і потребує продовження лінгвістичних пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С. 54-64.

2. Арутюнова Н.Д.а Предложение и его смысл. – М.: Наука, 1976. – 383 с.

3. Арутюнова Н.Д.б Типы языковых значений: Оценка, событие, факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.

4. Бабалова Л.Л. Семантические разновидности причинных и условных предложений в современном русском языке: Автореф. Дис…канд. Филол. Наук: 10.02.01 /Моск. гос. Ун-т им. В.Ломоносова - М., 1974. – 23 с.

5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского язика / Пер. с фр. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

6. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.

7. Бондарко А.В.Теория морфологических категорий. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.

8. Большакова Н.І. Мовне оформлення модусних категорій (на матеріалі листування М. Цвєтаєвої і Б. Пастернака): Автореф.дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 / Київ. держ. пед. ін-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1993. – 22 с.

9. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975 – С. 53-87.

10. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

11. Гак В.Г. О категориях модуса предложения. Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин, 1978. – 164 с.

12. Гак В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // Иностр. языки в школе. – 1982. – № 5. – С. 11-17.

13. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНу, 2001. – 662 с.

14. Карасик В. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвосемантический аспект. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.

15. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 199 с.

16. Сусов И.П. Прагматическая структура высказывания // Языковое общение и его единицы: Сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1986. – С. 7-11.

17. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.

18. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. – Новосибирск: Наука, 1987.-197 с.

19. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. – Чернівці: Рута, 2002. – 271 с.

20. Шмелёва Т.В. Социальный аспект смысла предложения // Русский язык за рубежом. – 1981. – №. 2. – С. 62-66.

21. Шмелёва Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 78-100.

22. Шмелёва Т.В. а Семантический синтаксис.– Красноярск: Изд. Красноярск. ун-та, 1988. – 54 с.

23. Dubois J., Dubois-Charlier F. Elements de linguistigue française: syntaxe. – Paris, 1970. – 196 p.

24. Pottier B. Linguistigue generale. – Paris, 1974. – 265 s.

25. Roulett E. Syntaxe de la proposition nucleaire en français parle. – Paris, 1969. – 198 s.

УДК 398.22(477)+821.161.2

ТЕНДЕНЦІЯ ТРАКТУВАННЯ ДОХРИСТИЯНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ І ЗАСНОВАНОГО НА МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕННЯХ ФОЛЬКЛОРУ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКИМИ ЛІТОПИСАМИ, ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУТАМИ

Тищенко О. О., асистент

Слов'янський державний педагогічний університет

Однією з потужних гілок духовного дерева загальнолюдського культурного розвитку є й українська культура, у віках творена міфологією. Було б помилкою вважати, що вона творилася та функціонувала